

1938: AZ UTOLSÓ BÉKEÉV

A történészek között kialakult konszenzus alapján a II. világháború kezdőévének 1939-et, induló eseményének pedig Lengyelország német–szovjet lerohanását és ezt követő felosztását tartjuk. Ebből következőleg a két világháború közötti utolsó békeév: 1938. Persze – mint Albert Einsteintől tudjuk – minden relatív, és pedig nemcsak a fizikában és a természetben, hanem az emberek világában is. Az I. világháborút lezáró 1919–1922-es Versailles–washingtoni békeszerződések és érdekszféra-elhatárolások által teremtett enyhültebb légkört valójában már az 1930-as évek elejétől az ellenségeskedések fegyveres konfliktusokban is tetet öltő kiújulása kezdte felváltani. Ezek megelőzésére és a támadó fél büntetésére az ilyen céllal létrehozott nemzetközi szervezet, a Népszövetség tökéletesen alkalmatlannak bizonyult, és hatástalan diplomáciai lépések megtételénél többre az egyes nagyhatalmak sem vállalkoztak. Messzemenően igazuk volt tehát azoknak a kortársaknak, akik az 1920-as és az 1930-as éveket már akkor, a maguk korában sem a béke, hanem egy hosszúra nyúlt fegyverszünet korszakaként jellemezték.

*

Először az évtizedek óta belső ellentétektől gyengített Kína és Japán között robbant ki háború. A támadó fél ezúttal is Japán volt, amely nem elégedett meg Korea 1910-es annektálásával és a volt német gyarmatok 1919-es megszerzésével, hanem újabb kínai területek bekebelezésére törekedett. A felkelő nap országának csapatai 1931-ben kezdték meg a beszivárgást Mandzsúriába. A következő évben a tartomány Mandzsukuo néven névleg önálló, valójában azonban japán bábállammá alakult. Kormányzója, majd 1934-től uralkodója az utolsó kínai császár, PuYi (1906–1967) volt, akit a kínai forradalmárok hétéves korában, 1912-ben fosztottak meg a trónjától.

Az Egyesült Államok, amely csendes-óceáni pozícióit féltette, élesen tiltakozott az agresszió ellen, és közös akcióra hívta fel Nagy-Britanniát és Franciaországot. Az európai nagyhatalmak azonban ódzkodtak ettől, és inkább a Népszövetségre bízták az ügyet. A Népszövetség 1933-ban jogtalanak bélyegezte Japán eljárását, mire az kilépett a szervezetből. 1937-től kezdődően Japán újabb kínai területekre tette rá a kezét.

Az európai hatalmak közül Olaszország tért vissza először a fegyveres hódítás politikájához. Az olasz imperializmus első számú célpontja Abesszínia, vagyis Etiópia volt. Az afrikai ország magas hegyei közé zárt termékeny fennsíkokkal Mussolini az olasz szegényparasztság földéhségét kívánta enyhíteni. A háború

1935 őszén kezdődött, és 1936 tavaszáig tartott. Az addig független állam Olaszország része lett, és az olasz király felvette az Etiópia császára címet. Ezúttal Nagy-Britannia háborodott föl leginkább, s most őt hagyták cserben a többiek. A Népszövetség elítélő határozatára Olaszország azzal válaszolt, mint korábban Japán: kilépett a szervezetből.

Németország, amely már 1933-ban hátat fordított a Népszövetségnek, először azzal sértette meg szerződéses kötelezettségeit, hogy 1935-ben bevezette az általános hadkötelezettséget, és erőteljes fegyverkezésbe kezdett. A helyi lakosság népszavazása alapján ugyanebben az évben német fennhatóság alá került a Saar-vidék. 1936-ban Hitler felmondta a nyugati határokat rögzítő locarnói egyezményeket, és a német csapatok bevonultak a rajnai demilitarizált övezetbe. Németország még ugyanebben az évben szövetségre lépett Olaszországgal (Berlin–Róma tengely) és Japánnal (antikomintern paktum). 1937-ben az utóbbihoz Olaszország, majd más államok is csatlakoztak.

Az antikomintern paktum a nemzetközi kommunista mozgalom, illetve a mögötte álló Szovjetunió ellen irányult. A Szovjetunió ezért az 1930-as évek közepétől a nyugati államok felé közeledett. Franciaországgal és Csehszlovákiával 1935-ben kölcsönös segélynyújtási szerződést is kötött. Nagy-Britannia ugyanakor inkább Németország megbékítésére (*Appeasement*) törekedett.

Az 1930-as évek közepén létrejött nemzetközi szerződésekkel ismét megkezdődött a nagyhatalmak tömörülése két szembenálló szövetségi rendszerbe. Felgyorsult a fegyverkezési verseny is. Ennek ütemét Németország diktálta. Az első erőpróbára Spanyolországban került sor, ahol 1936-tól 1939-ig véres polgárháború dúlt. A köztársaságiakat a nyugati hatalmak és különösen a Szovjetunió, a monarchistákat Németország és Olaszország támogatta. A harc a jobboldali erők győzelmével végződött. Vezetőjük, Franco tábornok 1939 márciusában vonult be Madridba.

Az 1930-as évek utolsó harmadától Németország egyre nyíltabban törekedett a versailles-i rend megváltoztatására. A német csapatok Olaszország tudtával 1938. március 12–13-án bevonultak Ausztriába, amely ezzel a Harmadik Birodalom részévé vált (*Anschluss*). Az osztrákok jelentős része örömmel fogadta Hitler lépését, a nyugati hatalmak pedig tudomásul vették Ausztria beolvasztását a Harmadik Birodalomba.

A német terjeszkedés következő célpontja Csehszlovákia volt, amelynek nyugati peremterületein, az ún. Szudéta-vidéken több mint 3 millió német élt. Ezek elégedetlenségét kihasználva a német politika sikeresen destabilizálta Csehszlovákiát. Eközben a nyugati hatalmakkal elhitette, hogy a németajkúak által lakott 30 ezer négyzetkilométernyi terület átengedése esetén további követeléseket nem fog támasztani. Bár a Szovjetunió készségét fejezte ki közös katonai ellenlépések megtételére, Románia és különösen Lengyelország érthető okokból hallani sem akart a területüket érintő szovjet csapatmozgásokról – egyébként viszont a Vörös Hadsereg nem juthatott el Csehszlovákiába –, a megbékéltetési politika nyugati képviselői pedig megegyezésre hajlottak. Szeptember 29-én így került sor

Bajorország fővárosában az ún. müncheni egyezmény aláírására. Neville A. Chamberlain (1869–1940) brit és Édouard Daladier (1884–1970) francia miniszterelnök, valamint Olaszország képviselőjében Mussolini ebben hozzájárultak ahhoz, hogy a kért területeket Németország magához csatolhassa.¹

A müncheni döntést megelőzően, 1938 augusztusában Hitler bizalmas megbeszélésre invitálta a magyar vezetőket, s a Szlovákia elleni katonai támadás fejében felajánlotta nekik a régi Felső-Magyarország egészét. Nem nagyon ismert, hogy sem a kormányzó, sem Imrédy Béla miniszterelnök nem vállalta az *agent provocateur* szerepét. Később, amikor a revízió valóban napirendre került, és a magyar vezetés elégedetlenkedett az elért eredményekkel, Hitler szemrehányóan mindig azt emlegette, hogy annak, aki az asztalhoz akar ülni és enni akar, a főzésből is ki kell vennie a részét.²

A magyar katonai akció elmaradása miatt Csehszlovákia feldarabolása helyett Hitlernek meg kellett elégednie azzal, hogy egyelőre csak a németek lakta cseh területeket (Szudétaföld) csatolja a birodalomhoz. A müncheni konferencia, ahol erről döntöttek, Magyarországgal, illetve a csehszlovákiai magyar kisebbséggel közvetlenül nem foglalkozott. Az egyezményhez csatolt záradék viszont javasolta, hogy a magyar és a csehszlovák kormány egyezzen meg egymással a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. Arra az esetre, ha ez három hónapon belül nem sikerülne, a négy hatalom újabb közös tanácskozást és döntést helyezett kilátásba.³

A magyar–szlovák tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban. A magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán először az egész magyarlakta határmenti sáv átadását követelte, valamint azt, hogy a szlovákok és a rutének lakta vidékeken rendezzenek népszavazást a hovatartozás kérdéséről. A szlovák küldöttek először viszont csak a magyar területek autonómiáját, s a második fordulóban is csak Csalólóköz átengedését ajánlották fel. A további tárgyalások során a két álláspont jelentősen közeledett egymáshoz. A magyar fél a határ menti magyar sávra korlátozta igényét, amelynek túlnyomó részét – 11 300 km²-t – végül a szlovák delegáció is jogosnak ismert el. Továbbra sem tudtak azonban megegyezni a magyar nyelvhatár északi peremén fekvő városok – Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács – és ezek közvetlen környékének hovatartozásáról, ahol az 1910-es magyar népszámlálás általában abszolút vagy relatív magyar többséget, az 1930-as csehszlovák census viszont mindenütt szlovák többséget mutatott ki. A müncheni megállapodás értelmében ezek után nagyhatalmi konferenciának kellett volna következnie, ám miután ezt Hitler elutasította, Anglia és Franciaország pedig érdektelenséget nyilvánított az ügyben, német–olasz döntőbíráskodásra került sor.

¹ Diószegi István: *Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939.* Budapest, 1974, 160–323.

² Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945.* 3. kiadás. Budapest, 1988, 186–195.

³ Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Második kiadás. Budapest, 1983, 442–446.

Az 1938. november 2-án Bécsben meghozott határozat, az ún. I. bécsi döntés a még vitatott kérdésekben kompromisszumos álláspontot foglalt el. Pozsonyt, Nyitrát és e két város környékét Szlovákiánál hagyta, Kassát, Ungvárt, Munkácsot és környéküket viszont Magyarországnak adta. Ezzel 11 927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 50 ezer főnyi lakossággal. Az 1941-es magyar népszámlálás szerint a lakosság 84%-a, az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint viszont csak 57%-a volt magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű. E nagy különbség részben az időközben lezajlott népmozgásokkal, részben a bizonytalan vagy kettős identitású népcsoportok alkalmazkodásával, továbbá maguknak a népszámlálásoknak az eltérő technikájával magyarázható. A döntés etnikai korrektségéhez mindazonáltal még a csehszlovák népszámlálási adatokból kiindulva sem fért kétség.⁴

Az I. bécsi döntést és a volt Felvidék déli szegélyének visszatérését a magyar közvélemény kitörő lelkesedéssel fogadta. Nemcsak a hivatalos Magyarország ünnepelt, hanem annak ellenzéke is. A sovinizmussal vagy elvakult nacionalizmussal egyáltalán nem vádolható Babits Mihály például versben üdvözölte az eseményt. Az örömmámorba ugyanakkor némi keserűség is vegyült: Szlovákia és Kárpátalja nem magyar részei nem kerültek vissza. A „mindent vissza!” büvkörében szocializálódott emberek számára ez csalódást okozott. Nemcsak Márai Sándor cikkezett arról, hogy „a Felvidék a maga egészében történelmi egység”, és „a kassai határt mi nem tekintjük véglegesnek”.⁵ Az etnikai elvű megosztás még egy olyan nagy realitát is, mint amilyen Bethlen István volt, csalódással töltött el, s arra sarkallta, hogy éles szemrehányásokban részesítse Németországot a „magyar érdekek” semmibevételéért. Hitler viszont, aki a Belvedere-palotában csak néhány percre jelent meg, maliciózan úgy válaszolt a kritikákra, hogy a magyarok „túl sokat akarnak” és „túl olcsón”.⁶

A bécsi döntés körülményei nyilvánvalóvá tették, hogy a további revízióhoz Németország támogatása elengedhetetlen. Az Imrédy Béla vezette kormány 1938 és 1939 fordulóján ezért több lépéssel igyekezett demonstrálni németbarátságát. November végén engedélyezte a német kisebbség náci jellegű szervezetének, a *Volksbund*nak a megalakítását, majd januárban bejelentette Magyarország kilépési szándékát a Népszövetségből és csatlakozási óhaját az antikomintern paktumhoz. Erre válaszul a Szovjetunió hazarendelte budapesti követét, majd átmenetileg, a Németországgal való 1939. augusztusi „megbékélésig”, megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.⁷

---

⁴Romsics Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest, 2012, 62–72.

⁵Márai Sándor: *Ajándék a végzettől*. Budapest, 2004, 161.

⁶Gróf Bethlen István: Az új esztendő küszöbén. *Pesti Napló*, 1939. január 1.

⁷Juhász: i. m. 200–210.

A nemzetközi és ezen belül az európai fejlemények alapján számolni lehetett, sőt kellett azzal a lehetőséggel, hogy a revizionista nagyhatalmak étvágyát nem lesz lehetséges vég nélkül kielégíteni, és így az államközi ellentétek előbb vagy utóbb térségünkben is fegyveres konfliktusokba fognak torkollani. A trianoni békeszerződés előírásai következtében Magyarország egy ilyen konfliktusra messzemenően felkészületlen volt. Az 1937-ben 80–85 ezer fős honvédség meghatározó alakulatai továbbra is a gyalogság és a lovasság voltak, és gyorsan mozgó egységeknek az 1930-as évek első felében felállított kerékpáros zászlóaljok számítottak. A hadsereg egyetlen harcokocsiszázada a sivatagi hadviselésre tervezett *Ansaldo* típusú olasz kisharcokocsiból állt, amely egy páncélgépkocsi századdal és egy gépkocsizó zászlóaljjal együtt alkotta a magyar haderő gépkocsi csoportját. A lövegeket zömmel még lovak vontatták, s a légierő gépeinek száma nem érte el a 200-at.⁸

A magyar kormány, amelyet 1938 májusáig Darányi Kálmán vezetett, ezért egyik legfontosabb feladatának a hadseregfejlesztést tartotta. Ezt a célt szolgálta az 1938. március 5-én Győrben meghirdetett program, amely 5 esztendő alatt 1 milliárd pengőt, azaz az egy évi átlagos költségvetés 110–120%-át kívánta részben fegyverkezésre, részben az infrastrukturális háttér fejlesztésére fordítani. A valóságban 1,6 milliárd pengőt költöttek ilyen célokra, s a programot két év alatt, 1940 őszére végrehajtották. A ráfordítások igen tetemes részét, összesen 600 millió pengőt attól a 27 ezer természetes és jogi személyiségű adófizetőtől szedték be, akik, illetve amelyek 1938. február 28-án 50 ezer pengőnél nagyobb vagyonnal rendelkeztek. A hozzájárulás mértéke a vagyon nagyságának függvényében általában 5 és 14%, az ipari tőke esetében pedig 5 és 20% között progresszíve nőtt. A győri program számos nehézipari üzem kapacitását növelte, gyorsította a MÁV, valamint a telefon- és távíróhálózat fejlesztését, hozzájárult a csepeli kikötő korszerűsítéséhez, s számos új munkahelyet teremtve jelentősen csökkentette az ipari munkanélküliséget. A legjelentősebb hatást azonban természetesen a hadsereg gyakorolta.⁹

Az 1936–37-ben még 80–85 ezer fős hadsereg 1940-re 107 ezer főre duzzadt. Az ún. Huba-hadrend szerint a legénység 21 dandárt, illetve három hadseregbe szervezve hét, majd később nyolc, s 1940-től kilenc hadtestet alkotott. Az ütegek löveg-számának megduplázásával megerősítették a tüzérséget, a repülőgépek számát pedig 247-re növelték, s felállítottak egy ún. gyorshadtestet. Az alapvetően továbbra is gyalogságból álló hadtestektől eltérően ez két gépkocsizó és két lovasdandár-ból tevődött össze. A gyorshadtest a magyar hadsereg egyetlen modern és viszonylag gyorsan mozgó alakulata volt. Támadó hadjárat esetén rá várt az a feladat, hogy az ellenséges területre mélyen behatolva utat nyisson a lassabban mozgó alakulatok számára. Az ilyen feladatok ellátásához szükséges harcértéket azonban még a gyorshadtest összetétele és felszereltsége sem biztosította maradéktalanul.

⁸ Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A magyar királyi honvédség*. Budapest, 1987, 98–203.

⁹ Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérége. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944*. Harmadik kiadás. Budapest, 2016, 210–215.

Különösen a közepes harckocsik hiányoztak. Az *Ansaldo*ók, amelyeknek hadrendből való kivonását el is határozták, tulajdonképpen csak páncélozott géppuskafészeknek számítottak, s a Magyarországon gyártott Csaba páncélgépkocsik és Toldi könnyűharckocsik 13 mm-es páncélzata és géppuskából álló fegyverzete sem felelt meg a modern páncélosokkal szemben támasztható követelményeknek. A kétségkívül számottevő mennyiségi és minőségi fejlődés ellenére tehát a magyar hadseregnek még 1940-re sem sikerült lemaradását behozni és a korszerű követelményeknek megfelelő, modern háború viselésére alkalmas ütőerővé válni.¹⁰

A hadseregfeljesztés mellett 1938 három másik központi belpolitikai témájának, illetve eseményének az első zsidótörvény, a XXXIV. Eucharisztikus Kongresszus május végén Budapesten megrendezett ünnepségsorozata és a választójog reformja számított.

Az 1938. évi XV. törvénycikk „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatásosabb biztosításáról” címet viselte. E mögött az az akkorra széles körökben elterjedt nézet húzódott meg, hogy az üzleti és szellemi életben a zsidóság aránytalanul és elfogadhatatlanul túlképviseelt. Ezt elfogadva és ebből kiindulva a törvény ezért úgy intézkedett, hogy a különböző értelmiségi pályákon és a 10 főnél több személyt foglalkoztató vállalatoknál a zsidó vallásúak arányát le kell csökkenteni 20%-ra. Ebbe a 20%-ba nem lehetett beszámítani a hadirokkantakat, a tűzharcosokat, továbbá az I. világháborúban hősi halált halt katonák özvegyeit és gyermekeit. Be kellett viszont számítani azokat, akik 1919. augusztus 1. után tértek ki, és csatlakoztak valamelyik keresztény felekezethez. A törvényt elvileg nem azonnal, hanem öt, illetve egyes esetekben tíz év alatt kellett végrehajtani.¹¹

A parlamenti képviselők és a felsőházi tagok túlnyomó többsége – köztük Serédi Jusztinián hercegprímás, Raffay Sándor evangélikus és Ravasz László református püspök – a törvényt megszavazta, s nem kifogásolta Horthy kormányzó sem, akinek pedig jogában állt volna kétszer hat hónapra visszaküldeni a javaslatot. Tiltakoztak viszont a szociáldemokraták, a liberálisok és egy-két legitimista képviselő, továbbá Lázár Andor igazságügyminiszter, aki egyet nem értésének jeleként meg is vált tárcájától. És elfogadhatatlannak tartotta Bethlen István is, hogy – mint hangsúlyozta – a polgári jogegyenlőség elvén vallási alapon sérelem essék, és zsidó vallású személyeket erőszakkal tegyenek ki állásaikból.¹² Tiltakozott a törvény ellen 59 keresztény magyar író, művész és közéleti személyiség is, köztük Bartók Béla, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond és Zilahy Lajos, miközben nagyon sokan hallgatásba burkolódtak.¹³ A zsidótörvény ellen felszólalni – indokolta

---

¹⁰ Dombrády – Tóth: i. m. 111–125.

¹¹ A törvényt közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999. I. kötet.* Budapest, 2000, 289–291.

¹² Uő: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Budapest, 2019, 272.

¹³ A tiltakozók névsorát közli Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, 2001, 142.

hallgatását Shvoy Kálmán kormánypárti képviselő – „nem lehetett, mert az öngyilkosság lett volna”.¹⁴

Az I. zsidótörvény május 29-ei kihirdetése egybeesett az Eucharisztikus Kongresszus május 25-én kezdődött ünnepségsorozatának befejező aktusaival. Ennek az először 1874-ben, Franciaországban megrendezett zárandoklatnak az volt a célja, hogy elmélyítse a katolikus hívők hitéletét és különösen az oltáriszentség tiszteletét. Az ezt követően megrendezett, egyre inkább nemzetközi jelleget öltő kongresszusok előadásokból, szentmisékből, szentségimádásból és elmélkedésekből álltak, amelyek ünnepélyességét körmenetek emelték. Az 1938-as budapesti eseménysorozatnak külön hangsúlyt adott, hogy egybeesett Szent István halálának 900. évfordulójával, és így alkalmas volt a magyar katolicizmus közel egy évezredes hagyományának a felmutatására és tudatosítására is. A kongresszus első napján a Hősök terén tartott szentmisén mintegy 300 ezren vettek részt. Ugyancsak több száz ezren kísérték május 29-én az Oltáriszentséget a Bazilikától az Andrássy úton át a Hősök teréig. Itt a pápai legátus, Pacelli bíboros – egy év múlva XII. Pius néven pápa – mutatott be ünnepi szentmisét, amelyen mintegy félmillió hívő vett részt és végezte el a szentáldozást. Az ünnepségsorozat méretei és pompája emlékeztettek az 1896-os milleniumi megemlékezésekhez, és sikeresen idézték fel az ezeréves magyar királyság régi dicsőségét. A kongresszus himnusza, amelyet a magyar katolikusok azóta is énekelnek, a népek és nemzetek békéjéről és a „szeretet Istenéről” szólt – némiképp ellentmondva mindannak, ami a világban, Európában és ezen belül Magyarországon is zajlott.¹⁵

A választójogi reform ügye a zsidóellenes diszkriminációkhoz hasonlóan évek óta napirenden volt. Az ellenzék – sokáig elsősorban a baloldali ellenzék – fő kifogása ezzel kapcsolatban nem az volt, hogy a vagyoni és műveltségi cenzus miatt az összlakosságnak 1922-ben csak 30, 1926-ban 27, 1931-ben 29 és 1935-ben 34%-a szavazhatott. Ennél többen ugyanis néhány nyugat-európai országban, például Belgiumban (31%), Franciaországban (28%) vagy Svájcban (26%) sem voksolhattak. Fő kifogásuk abban állt, hogy Bethlen 1922-es rendelete óta Nagy-Budapest és 10 (később 7) vidéki törvényhatósági jogú város kivételével minden körzetben nyíltan szavaztak. Ez azt jelentette, hogy a választóknak csak kicsit több mint 20%-a nyilváníthatott véleményét titkosan, és a 245 képviselő közül 199-et nyílt szavazással választottak. Ez példa nélkül állt a korabeli Európa parlamentáris országaiiban; egyedül Jugoszláviában alkalmazták az 1920-as évek végétől. Eredményét jól mutatja, hogy a konzervatív kormánypárt 1922-ben az összes mandátum 58%-át, 1926-ban 69%-át, 1931-ben 64%-át és 1935-ben 69%-át szerezte meg.¹⁶

¹⁴ Perneki Mihály (szerk.): *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*. Budapest, 1983, 166.

¹⁵ Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1997, 232–235.

¹⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Negyedik kiadás. Budapest, 2010, 222–226.

Ennek a rendszernek a fenntartását Bethlen azzal indokolta, hogy a mechanikus többségi elv, azaz az alsóbb társadalmi rétegek egyenlő politikai jogokkal való felruházása a „nyers tömegek uralmához” vezet, és „*azok az országok, ahol a tömegek uralma válik úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak kitéve*”. A teendő helyett a történelmi elit, azaz „a magyar arisztokrácia és birtokos nemesség” befolyásának a biztosítása. Azé a történelmi elité, „*amely – mint írta – ma is [...] az ország legvagyonosabb, legfüggetlenebb, legműveltebb, nyelvismereténél fogva megfelelő külföldi összeköttetések fölött rendelkező és legtágabb látókörrrel bíró rétegeihez tartozik*”, s amelynek részvétele „*...a közügyek intézésében a nemzet jövője és egészséges fejlődése, a közélet stabilitása szempontjából erős garancia és mindenképpen óhajtandó.*”¹⁷

A bethleni választási rendszerrel szemben az 1930-as évek elejétől egyre fokozódó társadalmi és politikai elégedetlenség alakult ki. Az 1930-as évek közepétől, amikor immár nemcsak a baloldal, hanem a megerősödött szélsőjobboldal is a titkosság általánossá tételét követelte, a reform elodázhatatlanná vált. A konzervatívok azonban ehhez csak bizonyos korrektívumok elfogadása esetén járultak hozzá. Ilyen volt a kormányzói jogkör és a felsőház jogkörének a kiterjesztése. Miután a Darányi-kormány 1937 folyamán ezeknek eleget tett, sor kerülhetett a választójogi reformra is, amelyet 1938. június 3-án hirdettek ki. Ennek értelmében az országgyűlési képviselők száma 245-ről 260-ra emelkedett. Ebből 135 helyet egyéni, 125-öt listás választókerületben lehetett megszerezni. A szavazás mindenhol titkos és kötelező volt, ám a választójogosultság kritériumait szigorították. A választók aránya így az összlakosság 34%-ról lecsökkent annak 28–30%-ra. Az új rendszer egyértelmű nyertesei a radikalizmusban és demagógiában felülmúlhatatlan szélsőjobboldali pártok lettek, amelyek 1935-höz képest az 1939-es választásokon megnégyesítették képviselői helyeiket. Összesen 49 mandátumot szereztek meg, ami az összes hely csaknem 20%-át jelentette. A szociáldemokrata és liberális demokrata képviselők száma ugyanakkor lecsökkent 5–5 főre, s az agrárdemokrata kisgazdáknak is csak 14 hely jutott. A választójog demokratikus reformjának nyertese tehát egyértelműen az antidemokrata szélsőjobboldal lett. És ez annak ellenére történt így, hogy Szálasi Ferencet a Darányi-kormány 1938. július 6-án felforgató tevékenysége miatt 3 évi fegyházbüntetésre ítélte.¹⁸

Ezek voltak azok a kül- és belföldi események, amelyeket napjaink történészei 1938 emlékezetre méltó, fontos eseményeinek tartanak. De vajon hogyan élték át, illetve utóbb hogyan emlékeztek mindezekre a társadalom különböző csoportjai? Annak a tucatnyi naplónak és memoárnak¹⁹ a tükrében, amelyek az évek során könyvtáramba kerültek, a következő megállapítások tehetők:

¹⁷ Bethlen István: *Válogatott politikai írásk és beszédek*. Szerkesztette: Romsics Ignác. Budapest, 2000, 121–122., 155.

¹⁸ Püski Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, 2006, 108–117.

¹⁹ Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945*. I. kötet. Budapest, 1994; Bene János – Szabó Péter (szerk.): *Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései*. Nyíregyháza, 2007; Füst Milán: *Napló*

1. A számvetések túlnyomó többségében a belpolitikai események dominálnak. A külpolitika ezekhez képest markánsan alulreprezentált, s ha mégis megjelenik, akkor kimerül az *Anschluss* és a müncheni szerződés értékelésében. Világpolitikai összefüggésekre mindössze ketten utaltak: Barcza György londoni követünk, akinek ez hivatása volt, és Füst Milán. Ám Füst is megállt Abesszíniánál, amely végső soron az európai politika függvénye volt. Ez igazolni látszik azt a vélekedést, hogy a magyar politikai gondolkodás perspektívája hagyományosan „a béke alteste” felé konvergált, és csak kivételes esetekben látott túl az ország, s még ritkábban Európa határain.

2. A győri program, amely a magyar hadsereg modernizálását megalapozta, még ilyen mértékben sem rögzült az emlékezőkben. Egyedül Kádár Gyula vezérkari ezredes utalt rá, mások nem. Még a volt tábornok, Shvoy Kálmán és a kormányzó, Horthy Miklós sem. Ennek egyik valószínű oka, hogy egyikük sem tartozott bele abba a nagyon vagyonos felső rétegbe, amelyet megsarcoltak. A másik: a hadseregfejlesztés nagyrészt a színpalak mögött zajlott, az újságok és a híradók érthető módon nem foglalkoztak eredményeivel. Még meglepőbb, hogy a választójog reformját, noha a szélsőjobboldal előretörésével többen foglalkoztak, senki sem említette meg. Ez – talán – azzal magyarázható, hogy a reform hatása csak 1939-ben mutatkozott meg.

3. 1938 a napló- és memoáírók szemében, illetve emlékezetében három szempontból tűnt fontosnak: az I. bécsi döntés, az I. zsidótörvény és az Eucharisztikus Kongresszus miatt. E három esemény a legtöbb szövegben szerepel, ám korántsem egyforma hangsúllyal. A keresztény középosztály reprezentánsai számára a Felvidék magyarok lakta déli sávjának visszakerülése minden mást felülírt. Számukra ez volt az igazság első pillanata, amikor „megkezdődött az elrabolt területek visszaszerzése”,²⁰ amikor „Magyarország megmámorosodott”,²¹ s amely „természetesen óriási lelkesedést váltott ki”.²² Valamennyien említik az Eucharisztikus Kongresszust is, ám Lázár Károly testőraltábornagy kivételével, aki tisztségénél fogva minden fontos eseményen részt vett, és Pacelli bíboros ezért ki is tüntette, csak jóval kisebb terjedelemben. Még inkább érvényes ez az I. zsidótörvényre, amelyet ebből a csoportból négyen meg sem említenek, s akik ezt megteszik, mint például Shvoy és Jalsoviczky Zoltánné, ők is csak röviden, noha elítélően utalnak

---

II. Budapest, 1976; Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Második kiadás. Toronto, 1974; Jalsoviczky Zoltánné – Bárczay Róza: *Amit a XX. században láttam és megéltem*. Edeleny, 2010; Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Budapest, 1978; Kállai Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945*. Budapest, 1978; Litván József: *Ítéletidő*. Budapest, 1991; Marosán György: *Tüzes kemence*. Budapest, 1967; Perneki: i. m.; Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946*. I. kötet. Budapest, 2014; Trajánovits Lajos dr.: *Emlékiratok*. Debrecen, 1993.

²⁰ Trajánovits: i. m. 73.

²¹ Kádár: i. m. 302.

²² Barcza: i. m. 385.

rá. A szabályt erősítő kivétel Kádár Gyula, akinek személyes oka volt a törvénnyel részletesen foglalkozni: felettese, Vörös János vezérkari ezredes, a Honvéd Vezérkar későbbi Főnöke ugyanis azt terjesztette róla, hogy „*zsidó az anyja*”. A terjedő pletyka méregfogát kihúzandó, Kádár anyakönyvi kivonatokkal igazolta szülei „árja” származását.²³

A zsidó származású szerzőknél fordított tematikai tendencia érvényesült. Az I. zsidótörvény sokkja esetükben minden mást felülírt. Egyikük, Litván József gyárigazgató 1938 kapcsán emlékezéseiben nem is foglalkozik mással, mint a 20%-os kvóta okozta bonyodalmak kezelésével, amit különösen nehézé tett az a körülmény, hogy a kiküldött kormány megbízott nem 5 év, hanem hetek alatt akarta elérni a 80:20-as arányt.²⁴ Füst Milán naplójában ugyancsak a zsidótörvény a központi téma, egy-két mondatban kontrasztba állítva az Eucharisztikus Kongresszus megbékélést és szeretetet hangsúlyozó propagandaszólamaival. Félmondatos utalás erejéig ugyanebben az összefüggésben jelenik meg az I. bécsi döntés is, merthogy „*ha a Magyar Hazának jó sora lesz, mit fog ehhez szólni a szétszedett Csehország?*”²⁵

Az elithez vagy a középosztályhoz tartozó keresztény és zsidó vagy zsidó származású kortársak emlékezetének szelektív jellegzetességei úgy gondolom magától értetődnek: a keresztények többsége nem mert vagy nem akart szolidaritást vállalni a zsidókkal, a diszkriminált zsidók pedig – eltérően a keresztényektől – nem igen tudtak örülni a revízióknak. Radnóti Fanni, akinek terjengős naplójában a tárgyalt közéleti események közül a központi helyet ugyancsak a zsidótörvény és a mindennapok zsidóellenes hangulata foglalja el, ezt őszintén meg is írta. Hozzák a hírt – jegyezte fel november 2-án –, „*hogy mi mindent kaptunk vissza területben. Valahogy sajnos nem tud megrendíteni kellő mértékben, csak úgy lassan, fokozatosan érzem át, hogy milyen jó ez a tágulás, és mit jelent egy pár új város, a legrégebb kultúrájúak, és hogy újabb tájak lettek ezzel elérhetőek könnyebben. De hát mit jelent ez nekünk? A filléres vonatok még mindig igen drágák és fársztóak. Azután mi vár a visszakapott emberekre, nagyon kétséges. És nem lehet, hiába, nem lehet egészen felülről, a magunk kikapcsolásával nézni a dolgokat, hazugság volna ezt állítani.*”²⁶

4. Az elit és a középosztály emlékezetétől teljesen elütő módon tárgyalja az eseményeket két munkásmozgalmi aktivista, majd 1945 utáni vezető: a szociáldemokrata Marosán György és a kommunista Kállai Gyula. Az Eucharisztikus Kongresszus helyett, melyet nem is említ, Marosán a szombathelyi munkásdalostalálkozóról ír részletesen, a müncheni konferencia és az I. bécsi döntés által előállt helyzet pedig nem lelkesedéssel, hanem elkeseredéssel töltötte el. „*Egyre féktelenebb a nacionalista demagógia. A trianoni sebekben vájkkal mindenki. Komoly*

---

²³ Kádár: i. m. 296–298.

²⁴ Litván: i. m. 45–46.

²⁵ Füst: i. m. 377.

²⁶ Radnóti Miklósné: i. m. 342–343.

emberek válnak sovínisztákká. A rádió egész nap harsog, a lapok az első oldaltól az utolsóig tele vannak a legocsmányabb ösztönökre építő, felcsigázó lelkesedéssel: új Európa, új Magyarország! Bevonulás Kassára! Fehér lovon, díszmagyarban.” Ennél csak az keserítette el jobban, hogy a „nacionalista métely” a Szociáldemokrata Pártba is behatolt, és „eddig komolynak hitt emberek” is azzal a programmal lépnek fel, hogy „cserbenhagyni az internacionalizmust és nemzeti alapra helyezkedni”. A nagyváradi születésű Marosán számára ez elfogadhatatlan volt. „A nacionalizmus és az opportunizmus elleni harc a mozgalom élethalálkérdése” – írta. Ugyanilyen hévvel kelt ki a zsidóellenes intézkedések, valamint zsidóellenes hangulat ellen is, és családtagjai tanácsa ellenére 1938 nyarán egy szegény zsidó lányt vett feleségül.²⁷ Ha lehet, még vehemensebben és elítélőbben nyilatkozott a bécsi döntésről és általában a revíziós politikáról Kállai Gyula; e politikának – mint írta – egyetlen célja, hogy a magyar uralkodó körök „elnyomó és kizsákmányoló uralmukat kiterjesszék a szomszéd népekre”. Mindez a „német imperializmus világhuralmi terveit szolgálja, Magyarországot pedig a fasiszta Németország vazallusává teszi”. Ezzel összefüggésében ő is bírálta azokat a „jobboldali szociáldemokratákat”, például Peyer Károlyt, akik „Dél-Szlovákia Magyarországhoz csatolását a felemelkedés útján fontos határkönek tekintették”.²⁸

IGNÁC ROMSICS

1938: THE LAST YEAR OF PEACE

By the consensus among the historians, the beginning year of the World War Two is 1939, and the starting point of the event is the German—Soviet invasion and later partition of Poland. Consequently, the last year of peace between the two world wars is 1938. As we know by Albert Einstein — everything is relative; and not only in the physics and in the nature, but in the world of the humanity. The Peace Treaties of Paris-Washington after the Great War in 1919—1922 demarcated the spheres of influence, and created a milder atmosphere; actually, the latter was changed from the beginning of the 1930s with the recrudescence of the armed hostilities. The international organization to prevent these conflicts and to punish the aggressors, the League of Nation has proven inadequate, and some Great Powers barely made more than ineffective diplomatic steps. Those contemporaries had right who described the 1920s and 1930s as a long period of ceasefire and not as peace period.

²⁷ Marosán: i. m. 463–466.

²⁸ Kállai: i. m. 72–73.

